

Володимир ДЕНИСЕНКО,
доктор історичних наук

ЛИЦАР НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕЇ (До 140-річчя Симона Петлюри, ідеолога національної ідеї, державника, військового діяча, особистості)

Анотація. У статті висвітлено основні віхи життя Симона Петлюри – українського державного діяча, одного з творців війська УНР, громадського діяча, розкрито його внесок у розвиток духовності та культури нашого суспільства. Зосереджено увагу на діяльності С. Петлюри в еміграції, на його прагненні через дипломатичні служби підтримувати міжнародно-правовий статус уряду УНР в екзилі. Підкреслено важливість для сучасників життєвого прикладу Симона Петлюри як глави держави й Головного отамана військ УНР у боротьбі за державну незалежність України.

Ключові слова: національна ідея, державник, Українська Народна Республіка, українське військо, духовність, патріотизм.

Суспільно-політичне й культурне життя України перших десятиліть ХХ ст. не можна збагнути й об'єктивно дослідити без розгляду постатей, які її творили. Академік Російської Академії наук Ф.Є. Корш, який особисто знав очільника УНР ще задовго до подій 1917 року, писав: «Українці і самі не знають, кого вони мають серед себе. Живе він за несприятливих умов, не може виявити себе. Та хто знає, чи не зміниться все навкруги! А коли зміниться, буде він вождем українського народу» [1].

Симон Васильович Петлюра народився 10 травня 1879 року в Полтаві в сім'ї козацького походження. Батько, Василь Павлович, возив полтавського архієрея. Остання обставина дала змогу двом синам – Федору й Симону – вчитися спочатку в Полтавській школі-бурсі, а потім у духовній семінарії. Сучасники та свідки навчання Симона Петлюри в Полтавській школі-бурсі та семінарії зазначали, що він був чутливий, вразливий і навіть сентиментальний юнак, любив співати українські пісні, навчився грати на скрипці, диригувати хором, любив театр, охоче брав участь у семінарських виставах, пробував писати п'єси. Загалом Симон Петлюра мав хист до мистецтва, письменства й театру.

Невдоволення програмою навчання, русифікація, сама атмосфера семінарії, пошуки відповідей на причини тяжкого стану українського народу – усе це призвело до того, що 1898 року в семінарії було засновано таємну українську громаду, на чолі якої стали Симон Петлюра й Микола Гмиря. За спогадами їхнього однокурсника Івана Рудичіва, вони були саме тими молодіжними провідниками, які вміли гуртувати і впливати на людей. З часом С. Петлюра очолив семінарську громаду, до якої входило майже 30 семінаристів. У майбутньому чимало з них стали відомими українськими політичними й культурними діячами: Сергій Андрієвський, Пилип Капельгородський, Володимир Фідровський та ін.

Особисто для С. Петлюри, як і для його товаришів, поштовхом до активної дії стали Шевченківські свята 1900 року. На квартирі в Олександра Русова харківський адвокат Микола Міхновський виголосив патріотичну промову, де обґрунтував необхідність боротьби за самостійність України. Ця промова справила на молодь величезне враження. У Наддніпрянській Україні, мабуть, ще з часів гетьмана І. Мазепи не звучала так чітко окреслена політична мета українського національно-визвольного руху – боротьба за державну незалежність України.

Полтавська семінарська громада переросла у створену того ж року першу у Наддніпрянській Україні політичну партію – Революційну українську партію (РУП).

Отже, С. Петлюра поступово виходить на політичну арену. Проте це були лише перші кроки молодого, без широкого освітнього світогляду українського політика. 1901 року сталася подія, яка кардинально змінила його долю. У Полтаві гастролював зі своїм хором Микола Лисенко. Його концерти, як це траплялося неодноразово, приводили до національних маніфестацій, були своєрідним поштовхом до поживлення українського руху. Полтавський гімназист, а пізніше відомий політичний і громадський діяч В. Андрієвський так розповідає про завершення концерту М. Лисенка, коли той, порушивши заборони, виконав гімн «Ще не вмерла України»: «Трудно навіть описати, що чинилося серед слухачів. Наперед усі ніби заніміли, тоді ціла зала підвелася, і нарешті по кінці ще якась мить мовчанки, а тоді – громові оплески, крики, цілий рев овацій, безконечний гук, і старого нашого кобзаря, нашу національну гордість і славу, нашого дорогого земляка-полтавця слухачі на руках виносять із зали аж до вестибюля» [2]. Симон Петлюра після цього небувалого для Полтави політичного інциденту, як виявилось, без згоди начальства запросив М. Лисенка до актовій зали семінарії, щоби послухати у виконанні громадівців кантату композитора «Б'ють пороги». На цій зустрічі він виголосив гарячу промову на честь гостя. Саме в розпалі зустрічі туди прибіг ректор семінарії протоієрей Пічета, відомий на Полтавщині як русифікатор і українофоб.

Цей «духовний пастор молоді» в брутальній формі накинувся на М. Лисенка зі звинуваченнями в «мазепинской интриге и развращении юношества». С. Петлюра, як свідчать у спогадах громадівці, з чуйністю відповів ректорові, що Микола Віталійович – гість семінаристів, прибув на їхнє запрошення й що він не дозволить ображати таку шановану людину. Семінаристи вибачилися перед М.В. Лисенком і гуртом провели його додому. За цей інцидент правління семінарії позбавило С. Петлюру можливості завершити останній курс навчання [3].

С. Петлюрі можливість навчатись у Росії була закрита назавжди. Події в духовній семінарії, селянські заворушення, загроза арешту, матеріальні нестатки змусили його виїхати на Кубань. Спочатку С. Петлюра за допомогою земляків-полтавців здобуває посаду вчителя в школі. А із Петербурга, з департаменту поліції до Кубанського жандармського управління надходить матеріал про його політичну неблагонадійність. Деякий час він не може влаштуватися на роботу. Власне, учительська праця йому була заборонена назавжди. За допомогою відомого дослідника кубанського козацтва Ф. Щербини він влаштовується в комісію з розбору архіву й написанню історії кубанського козацтва. Праця в архіві тільки поглибила зацікавлення С. Петлюри історією України, зокрема історією козацтва [4].

Невдовзі С. Петлюра організує Чорноморську Вільну Громаду, яка стає філією РУПу. У донесеннях Кубанського жандармського управління з'являється інформація про поширення в станицях листівок і революційної літератури українською мовою, про діяльність місцевої організації РУП [5].

Таємна поліція швидко знаходить Петлюру і вчиняє на квартирі обшук, під час якого виявлено гектограф. Було встановлено також і те, що листівки РУП друкували на цій квартирі, тут же відбувалися зібрання осіб, що їх поширювали. С. Петлюру негайно заарештовують [6].

Кілька місяців він перебуває у в'язниці, а потім під грошовий заклад місцевих козаків його звільняють. Петлюра нелегально виїжджає до Києва, де докладно інформує одного із провідників РУП М. Порша про стан революційної діяльності Кубанської філії партії.

Департамент поліції ще в жовтні 1904 року оголошує всеросійський розшук Симона Петлюри [7]. Залишатись у Києві було небезпечно. Київська організація РУП нелегально переправила С. Петлюру до Львова, де були Закордонний комітет і видавнича база партії. Наприкінці 1904 року С. Петлюра під партійним псевдонімом «Святослав Татон» нелегально з'являється у Львові.

Незабаром С. Петлюра відчув трагічність ситуації в Закордонному комітеті РУП, що, безперечно, відтворювало кризу всієї партії. РУП, що переживала репресії після селянських заворушень на Полтавщині й Харківщині, стала об'єктом надзвичайної уваги карального апарату самодержавства, наприкінці 1904 року втратила монолітність і підійшла до роз-

паду на три течії. Перші (М. Меленевський, П. Канівець, М. Ткаченко та інші) були за злиття з російською соціал-демократичною партією, другі (М. Порш, В. Винниченко, П. Понятенко, В. Мазуренко та інші) дотримувалися того, що в Україні має бути самостійна соціал-демократична партія; треті (фундатор РУПу Д. Антонович і переважно представники харківської організації) також прагнули до злиття з РСДРП, але на правах «обласної» автономії.

Цю кризу в партії в грудні 1904 року розглянула надзвичайна конференція РУПу, у якій брав участь і С. Петлюра. Розгорілася вперта ідейна боротьба. С. Петлюра, як свідчать очевидці, на цій конференції неодноразово виступав, твердо й переконливо обстоював позицію Центрального комітету РУП на самостійну роль у керівництві українським пролетаріатом.

Симон Петлюра, мабуть, був чи не єдиним тоді із соціал-демократів, хто знайшов порозуміння з галичанами. Він не тільки з успіхом виконував доручення своєї партії, а й жваво цікавився та брав участь у починанні галичан, як публіцист співпрацював у їхніх виданнях, зокрема у «Волі». Особливо близьким він стає з І. Франком, М. Грушевським, В. Гнатюком. Часто буває в них вдома, спілкується й дискутує, а головне – жадібно вчиться. С.В. Петлюра стає бажаним у редакціях «Літературно-наукового вісника» й «Записок Наукового товариства ім. Шевченка», де друкує чимало різнопланового матеріалу.

У грудні 1905 року, після амністії, С.В. Петлюра повернувся зі Львова до Києва, де проходив II з'їзд РУП, під час якого було змінено назву організації на Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), але залишається стояти міцно на національному ґрунті.

У Києві С.В. Петлюра, завдяки рекомендації й наполяганням М. Грушевського, влаштовується на посаду секретаря щоденної української газети «Рада». Це видання фактично було органом Радикально-демократичної партії. Один із видавців газети – відомий український діяч Є. Чикаленко – згадував, що хоч есдек Петлюра й «не пасував до нашої компанії», редакція змушена була поступитися Грушевському, який прагнув заради спільної національної ідеї зблизити ці дві партії [8]. Спільна праця і спілкування з такими відомими діячами, як С. Єфремов, Б. Грінченко, Є. Чикаленко, багато сприяли й справі, і зростанню авторитету С. Петлюри. Але ця праця була недовгою. С. Петлюра незабаром залишає редакцію «Ради».

З 1907 року у Києві виходить часопис «Україна», що реорганізувався з популярного в часи репресій журналу «Киевская старина». У цій редакції С. Петлюра завідує театральним відділом.

Влітку 1907 р. УСДРП вдалося заснувати в Києві легальний тижневик «Слово». До редакційної колегії входять С. Петлюра, М. Порш, згодом В. Садовський та Х. Міхура. Редактором-видавцем була Корольова, але

майже з перших чисел посипалися грошові штрафи, конфіскації й ув'язнення редактора. Партія доручає цю справу С. Петлюрі, який із 21 числа стає редактором «Слова» [9].

Це був надзвичайно різноплановий, гострий тижневик, за що неодноразово притягали до відповідальності його редактора. Практично вся робота в редакції лягала на плечі С.В. Петлюри, якщо брати до уваги те, що М. Порш і Х. Міхура навчалися у Київському університеті, а В. Садовський – у Петербурзькій політехніці. С. Петлюра теж не полишає надії вступити до університету, про що свідчить його лист до професора М. Сумцова [10]. Але цим надіям здійснитися не судилося, швидше тому, що С. Петлюра мав незавершену семінарську освіту. Водночас він зайнятий тим, щоби заробити на прожиття собі й допомогти старим батькам. З цією метою він просить М. Сумцова посприяти в співпраці з харківською газетою «Южный край», адже жодної платні в партійному виданні він не отримував [11].

Тижневик «Слово» протримався до середини 1909 року. У Києві С. Петлюра не зміг дістати роботу, тому переїжджає до Петербурга і за сприяння тамтешніх українців працює на посаді бухгалтера транспортного товариства.

Проте центром національної культурної роботи поза Україною все-таки була Москва. Але у рішенні переїхати до Москви були, власне, й особисті причини. У цьому місті С. Петлюра одружується з Ольгою Опанасівною Більською. Це був щасливий шлюб.

У Москві він одразу посів помітне місце серед української громади, стає активним учасником усіх культурних подій. Особливо авторитет С. Петлюри утвердився в часи редагування українського місячника російською мовою «Украинская жизнь» у 1912–1916 роках.

Зазначимо, що репресивні дії російського імперського уряду призвели до того, що українську політичну думку в легальних умовах було зведено нанівець, українськомовні видання існували лише одиницями і, зрештою, були остаточно припинені 1914 року.

С. Петлюра заявив ще 1912 року в листі до М. Грушевського: «Особисто мене, як одного з редакторів, не задовольняє позиція, на якій стояв журнал щодо стосунків російсько-українських. Освітлення цих стосунків не зовсім і не в усьому можна вважати вірним, як і не певні, на мою думку, ті “добрыя чувства”, які покладала “Укр. Ж.” на росіян, на почуттях ніколи не можна будувати національну політику, отож, і шлях сей вважаю мильним, а сподіванки, що «вони» нас пізнають та почнуть інакше ставитись, – помилковими і почасти, з національного боку, шкідливими» [12].

У Москві С. Петлюра найближче з усіх зійшовся з видатним ученим Російської Академії наук Ф.Є. Коршем. Це була глибоко ерудована й освічена особистість, який перейнявся ідеєю національно-визвольної боротьби українського народу і практично допомагав у цьому.

Ф. Корш прекрасно знав українську мову, як учений-філолог обстоював її окремість, як росіянин-громадянин зазначив право за українцями на певне історичне місце серед європейських народів. Він був упевнений, що згодом український народ однаково вибере шлях самостійного розвитку, був проти політичного втручання чи приборкання національного руху. Коли 1914 року національні рухи було придушено самодержавством, Ф. Корш у російськомовній пресі («Утро России», «Русское слово», «Биржевые ведомости» тощо) надалі захищав українців. «Мое зацікавлення українським питанням, – писав учений, – визначалося і визначається у прагненні до пізнання українського племені та його історичної долі. Спонукою для появи такого зацікавлення послужило моє досить раннє знайомство з українською мовою і творами української народної творчості. Це відразу показало мені різницю українського племені від великоруського, що не лишає і тіні сумніву в тому, що тут ми маємо справу не з місцевим варіантом одного й того ж племені, а з двома різними, хоч і близько спорідненими одне з другим, племенами» [13].

З початком війни представники різних народів Росії з трибун Державної думи заявили про свою лояльність щодо уряду і війни. З українців ніхто таких заяв не робив, і С. Петлюра дійшов висновку, що імперський уряд цю мовчанку трактуватиме як вічний український сепаратизм, намагатиметься знищити рештки національного культурного життя. З іншого боку, необхідно було нагадати як російському суспільству, так і європейським народам про існування тридцятимільйонного українського народу, втягнутого в імперіалістичну бойню. З цією метою він готує маніфест-декларацію щодо ставлення українців до війни – авторство цієї декларації належить Петлюрі, але в обговоренні її брали участь ще троє українців: адвокат О. Хруцький, номінальний видавець «Украинской жизни» Я. Шеремицинський та Д. Дорошенко.

Д. Дорошенко пізніше згадував: «Петлюра аргументував потребу такої декларації про лояльність тим, що в цей історичний момент, коли відбувається «примирення» російського громадянства зі своїм урядом і робиться немов би перегляд усіх народностей імперії, мовчанка українців може служити скріпленням того погляду, ніби вони або не існують, або для них в межах російської державності не може бути місця. Треба також рахуватись із тим, що широкі кола громадянства й народних мас в Україні, принаймні тоді, в перші дні, піддалися загальному захопленню і дивилися на війну так, як на необхідну оборону від ворога, що нападає на нашу хату. Отже, декларація “Украинской жизни” є справжнім висловом настроїв широкого українського загалу, і тому її треба оголосити. Ми ухвалили прочитаний ним текст, і він скоро потому появився замість чергової книжки “Украинской жизни”, яка вийшла пізніше» [14].

Звернімо увагу на слова з декларації про оцінювання війни як «виру подій світового значення, подій, що мають покласти початок новим етапам історії» [15]. Як би війна не завершилась, Петлюра розумів одне: Україна повинна мати своє місце на новому етапі історії, здобути ті права, яких не мала до початку війни. Важко не погодитись із твердженням міністра уряду УНР О. Шульгина, що цей документ був першим виявом участі України в закордонній політиці, коли такої держави не було й про неї можна було говорити лише пошепки. На думку О. Шульгина, у цій декларації С. Петлюра орієнтувався не лише на Росію, а й на країни Антанти з певними демократичними традиціями. «Коли настала революція, – писав О. Шульгин, – у травні 1917 р. Петлюра приїхав до Києва, щоб почати свою бурхливу політичну кар'єру, то виявилось, що його міжнародні симпатії мало різнилися від 1914 р.» [16]. Одночасно з тим, як полум'я війни дедалі більше охоплювало Європу і у неї було втягнуто більше держав, російська адміністрація запроваджує жорстоку цензуру. Наростає внутрішня криза в Російській імперії. С. Петлюра, певно, розуміє, що доля імперії й України буде вирішуватися за допомогою війська. Тому він залишає редакцію «Украинской жизни» і влаштовується до громадської організації «Союз Земства і Городов», яка займалася постачанням чинної армії. Напіввійськова посада дала йому змогу бувати у військових частинах, вести політичну роботу серед українців. Лютнева революція в Росії застала його на Західному фронті. Про авторитет Петлюри серед солдатів говорить хоч би такий факт: його, цивільну особу, обирають головою Українського військового комітету Західного фронту. Як повноважний представник Комітету С. Петлюра 5 травня 1917 року прибув до Києва для участі в роботі першого Всеукраїнського військового з'їзду.

У Києві бурхливу діяльність у створенні українського війська ще в березні 1917 року розгорнули члени Української народної партії, зокрема її провідник, поручник М. Міхновський [17, 18].

Полтавські друзі умовили С. Петлюру балотуватися на посаду голови Київського губерньського земства. Аргументи були такими переконливими, що С. Петлюра погодився й очолив земство. Дуже швидко зорієнтувався в справах, а такі риси вдачі, як такт і доброзичливість, зробили його авторитетним серед земців. Працювати було важко, адміністрація була зросійщена, не цікавилася національним життям, байдуже ставилася до розбудови українських справ.

С. Петлюра розгорнув широку й активну діяльність у реорганізації і створенні мережі земських установ у всій Україні, об'єднав їх і утворив Всеукраїнське земство. Це була певна школа підготовки національних господарських кадрів. Завдяки його ініціативі в Києві проводиться Всеукраїнський земський з'їзд, на якому завершується об'єднання регіональних організацій у єдиний державний механізм.

Обрана з'їздом делегація земських діячів на чолі із С. Петлюрою побувала у П. Скоропадського. На запитання гетьмана: «Чого хочете від мене, земські люди?», С. Петлюра відповів: «Хочемо ми спільними об'єднаними силами всіх українських земель творити свою національну культуру». У промові від імені делегації С. Петлюра звернув увагу Скоропадського на скасування розпочатої ще Центральною Радою земельної реформи, говорив про арешти українських діячів, свавілля гетьманської адміністрації на місцях. Як голова Всеукраїнського союзу земств він неодноразово писав заяви і протести не лише на ім'я П. Скоропадського й вищого німецького командування. У листі до посла барона Мумма С. Петлюра писав про «арешти німецькими офіцерами і солдатами тих людей, яким висловив народ і своє довір'я, і свою пошану».

12 липня 1918 року С. Петлюру і В. Винниченка заарештували. Акція набула розголосу, висловлювалися протести, і В. Винниченка звільнили, а С. Петлюру ув'язнили.

Нелегко давалася влада П. Скоропадському. Спочатку дещо навіть пошвавилось українське національне життя. Було засновано Академію наук, Національну бібліотеку, відкрито університети, засновано сотні гімназій і шкіл з українською мовою навчання.

Влітку 1918 року почалися масові виступи селян проти гетьманської й окупаційної німецької влади, створюється Український Національний Союз, що об'єднав різноманітні політичні партії. У жовтні Союз відверто був проти уряду Скоропадського.

18 жовтня 1918 року П. Скоропадський несподівано формує новий кабінет, до якого за рекомендацією Українського Національного Союзу входять і відомі діячі О. Лотоцький, М. Славінський, П. Стебницький.

9 листопада 1918 року Німеччина стає республікою. Стілець під Скоропадським захитався – німецькі війська поспіхом покидали Україну.

На той час популярність С. Петлюри була надзвичайно високою. Українські діячі з уряду П. Скоропадського поставили гетьману ультиматум про визволення голови Всеукраїнського земства з в'язниці, і 14 листопада, після чотиримісячного ув'язнення С. Петлюра опинився на волі. Того самого дня Український Національний Союз обирає його членом Директорії УНР і він відбуває до Білої Церкви готувати повстання проти П. Скоропадського.

14 листопада 1918 року гетьман видав грамоту про «відновлення Великої Росії». Таємні наміри П. Скоропадського прилучити Україну до Росії стали очевидними.

Директорію, що вела боротьбу з гетьманською владою, очолив В. Винниченко. Керівництво збройними силами доручили С. Петлюрі, який стає Головним отаманом військ УНР. У своєму зверненні він закликав народ до збройного повстання.

14 грудня 1918 року війська УНР вступили до Києва [19].

Творець національного феномена держави. Гасло «держава вища над партії, нація вища над класи» [20] стало домінантою життя Симона Петлюри. Сутність цієї крилатої фрази не втратила актуальності й нині.

Наш час підтвердив передбачення Симона Петлюри: «Відродження – справа складна й довготривала» [21]. І в цьому процесі належне місце має посісти ідеологічна праця, яка, за його словами, «полягатиме в розгортанні і обґрунтуванні ідеї української державності» [22]. Для реалізації ідеологічного забезпечення державотворчих завдань С. Петлюра особливо виокремлював заходи щодо духовного розвитку українського суспільства. Серед них – розширення мережі українських газет, видавничої справи. У зв'язку з цим варто згадати досить промовистий факт. 5 жовтня 1917 року на урочистому відкритті Українського народного університету в Києві тоді ще приват-доцент Університету св. Володимира І. Огієнко виступив із доповіддю «Українська культура». Невдовзі вчений-педагог підготував до друку добре ілюстровану, набагато об'ємнішу працю з тією самою назвою. Тоді ж, за рекомендацією С. Петлюри, згідно з рішенням українського військового генерального комітету, вона з'явилася окремим виданням у друкарні Центральної Ради накладом сто тисяч примірників.

Мрією Симона Петлюри було створення в Україні Помісної православної Церкви. Про це він писав Івану Огієнку, згодом митрополиту Іларіону: «Я думаю, що Українська Автокефальна церква головою своїм повинна мати власного патріарха, як цілком логічне завершення її ієрархічної архітектоніки і еволюції нашої національної думки, нашої національно-церковної ідеології. Така українська церква могла би так само допомогти зміцненню та впливові нашої державності» [23].

З погляду часу виразніше постає велична постать великого українця, який вірив, що Україна, як самостійна Держава, стане реальністю в житті народу нашого, так і перед широким світом [24, 25].

Головний військовий УНР. Підсумовуючи події Української революції 1917–1921 років, С. Петлюра зазначав: «Ми виступили на арену історії тоді, коли світ не знав, що таке Україна... Єдиною боротьбою, упертою й безкомпромісною, ми показали світові, що Україна і її народ живе і бореться за свої права, за право самостійно й ні від кого не залежно порядкувати на своїй землі» [26]. Сучасники називали його лицарем, бо він був не лише виразником національно-державницької ідеї, а й незламним борцем за її здійснення.

«Українським Гарібальді» вважали Головного отамана прихильники української незалежності в Західній Європі. Французький журналіст Жан Пелісьє писав про нього: «Вважаю за несправедливе трактування як прихильника більшовизму і простацького ватажка банди цього українського Гарібальді, оборонця святих демократичних традицій проти більшовизму і царату» [27].

Прізвище Головного отамана стало похідним для поняття «петлюрівщина», що так само, як і слово «мазепинщина» міцно вкарбувалося у свідомість багатьох поколінь українців, які прагнули волі. Активний учасник національно-визвольної боротьби, полковник армії УНР В. Прохода писав щодо цього: «На зміну “Мазепинству” прийшла “Петлюрівщина”. Прийшла вона через 210 років після того, як на Україні проревіла остання українська гармата, й через 55 літ після остаточного, категоричного й рішучого оголошення, що не тільки народу українського, але, навіть, мови його “не було, нема й бути не може” [28].

У березні 1917 року в Україні розпочалася національно-визвольна революція, керівним органом якої стала Українська Центральна Рада. С. Петлюра одразу поринув у вир подій, що визначали долю України, і невдовзі увійшов до кола провідних фігур тогочасного українського політикуму. З «відродженням нації» нечуваного розмаху набув український військовий рух – головна опора національно-визвольного процесу навесні і влітку 1917 року. У травні відбувся Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, у якому С. Петлюра взяв активну участь.

Політична активність військовиків зросла на Другому Всеукраїнському військовому з'їзді (червень 1917 року), який зробив рішучий крок уперед у обстоюванні національних прав українського народу, що засвідчило проголошення I Універсалу УЦР, у якому говорилося: «Хай буде Україна вільною...». Але друга фраза – «не одділяючись від усїєї Росії, не розриваючи з державою Російською» [29] свідчила, що поступ української нації до незалежності на постімперському просторі тільки почався.

Події стрімко розгорталися. 15 червня 1917 року Центральна Рада створила виконавчий орган – Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком. Секретарем військових справ у ньому став С. Петлюра. Проте за «Тимчасовою інструкцією Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» від 4.VIII.1917 компетенція Генерального Секретаріату була обмежена, з його складу усунули секретарів фінансів, міжнародних зносин, продовольчих справ, шляхів, пошти та телеграфу, а також військових справ. С. Петлюра, як голова УГВК, і далі виконував обов'язки військового керівника, проте вже не в статусі міністра й без відповідних повноважень (офіційно він обійняв посаду міністра 15 листопада 1917 року).

Військову діяльність С. Петлюри як голови УГВК треба розглядати в контексті офіційної політики Української Центральної Ради, водночас з огляду на еволюцію поглядів самого Петлюри. Не можна відкидати й того, що роль «будівничого» українського війська він виконував фактично на громадських засадах, без реальних владних повноважень.

Перемога петроградського збройного повстання привела до ліквідації влади Тимчасового уряду і створила для України реальні можливості

мати власну державу. УЦР проголосила в III Універсалі утворення Української Народної Республіки. 2 (15) листопада 1917 року С. Петлюра офіційно вступив на посаду секретаря військових справ і одразу виступив із заявою: «Як представник революційної влади на Україні, здобутої революційними зусиллями, я безупинно стоятиму на стороні охорони інтересів революційної військової демократії на Україні, як української, так і неукраїнської. Тому в сучасний прикрий момент для України кличу всю революційну армію з уродженців України тісно згуртуватися для оборони інтересів революції, для оборони нового ладу й вищої революційної влади на Україні – Центральної Ради та її Генерального Секретаріату» [30].

В умовах неоголошеної українсько-більшовицької війни С. Петлюра доклав чимало зусиль, щоби організувати військо, здатне протистояти ворогові. Своє політичне кредо він виклав у виступі 5 (18) грудня 1917 року на Всеукраїнському з'їзді рад у Києві: «Захищаючи права українського народу, український уряд вимушений захищати Центральну Раду від походу більшовиків... Ми ні на кого не нападаємо, а тільки захищаємося» [31]. Підтвердженням цьому є низка наказів, які видав Петлюра, намагаючись перешкодити імперським планам Радянської Росії. Зокрема, ним було видано розпорядження про роззброєння в Києві всіх збільшовичених військових підрозділів та Червоної гвардії. Основним завданням того періоду С. Петлюра вважав створення єдиного Українського фронту через повернення в Україну українізованих підрозділів з інших фронтів, а також негайне взяття Харкова як «оплоту більшовизму» в Україні. Але всі ці намагання не знаходили підтримки українських лідерів і йшли врозріз із їхніми політичними настановами. Ба більше, С. Петлюру було піддано гострій критиці за «розвал» роботи на посту Генерального секретаря військових справ, звинувачувався в негнучкій політиці та загостренні відносин із російською Радою Народних Комісарів.

Наприкінці грудня 1917 року у зв'язку з конфліктом між ним і В. Винниченком із низки принципових питань (відсутність у керівників уряду твердої й чіткої позиції щодо більшовицької Росії, повне нерозуміння проблеми створення власних збройних сил тощо) С. Петлюра вийшов з уряду й у найвідповідальніший час української визвольної боротьби залишив посаду військового секретаря.

Після підписання 9 лютого 1918 р. Берестейської угоди між УНР та країнами Четверного союзу Українська Центральна Рада під прикриттям німецьких багнетів повернулася на початку березня 1918 року до Києва. Разом зі своїми гайдамаками вступив до столиці і С. Петлюра. Проте через різні обставини (непорозуміння з керівництвом українського уряду, негативне ставлення до німецької окупаційної влади) він невдовзі відійшов від військових справ. Гайдамацький кіш за наказом військового міністра

О. Жуковського влився в новоутворену Запорозьку дивізію. Командиром колишнього Гайдамацького коша, а тепер 3-го полку названої дивізії став підполковник О. Удовиченко [32].

Після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 року С. Петлюра відмовився співпрацювати з П. Скоропадським. Погляди гетьмана на соціальний устрій суспільства суперечили його власним. Відмова визнати національним лідером аристократа Скоропадського також відіграла негативну роль у відносинах між цими двома видатними діячами, що, на жаль, негативно позначилося й на українській справі.

На момент державного перевороту С. Петлюра перебував за межами Києва й після повернення до столиці одразу був заарештований у готелі «Прага» (вул. Володимирська), де мешкав із родиною. Проте справжнім арештом це, мабуть, важко назвати. Його відвезли до Гетьманського будинку (ріг вул. Інститутської та Шовковичної, будинок не зберігся), де була резиденція П. Скоропадського, і там він провів ніч та наступний день, після його відпустили додому [33]. Найімовірніше метою «арешту» була спроба гетьмана залучити Петлюру до співпраці. Як відомо зі спогадів С. Сірополка [34], П. Скоропадський справді запропонував Симону Васильовичу роботу в уряді, проте останній категорично відмовився.

На прохання своїх давніх товаришів у революційній діяльності, зокрема редактора відомого в Україні часопису «Книгар» В. Короліва-Старого, С. Петлюра очолив у часи гетьманату Всеукраїнський земський союз. Опозиційно налаштований до гетьманської влади, він гостро критикував діяльність Кабінету Міністрів не лише з питань самоврядування, а й аграрної політики – найбільш болючої проблеми українського суспільства.

Щодо ж участі Петлюри в повстанні, можна стверджувати, що його найвищий злет був саме після перемоги над гетьманом, наприкінці 1918 року. Насамкінець зазначимо, що Симон Петлюра як глава держави й Головний отаман військ УНР дав своїм сучасникам і наступникам добрий приклад соборної боротьби за державу. Боротьба ця не була успішною. Надто переважальними були сили зовнішніх фронтів і надто роздробленими українські сили. Перед Україною виникла низка складних проблем та непередбачених ситуацій, які, напевно, не могли б вирішити навіть найгеніальніші майстри тогочасної світової політики.

Україна воювала проти двох найпотужніших імперій: Російської й Австро-Угорської, не маючи жодного союзника, а тільки ворогів на чотирьох фронтах і байдужу до її долі світову громаду. Навіть за таких умов Україна змогла організувати демократичний уряд, 300-тисячну армію, Чорноморський флот, авіацію (300 літаків) і 4 роки боронила свою незалежність. У цій боротьбі загартувалася воля нашого народу до самостійності, національної незалежності. «Перед революцією ми були лише етно-

графічним матеріалом, а тепер, після революції і кривавих років збройної боротьби за свою вольність і державність, Україна як нація – як нація, яка знає, чого вона хоче і куди їй іти, – є фактом безперечним навіть для наших ворогів», – писав пізніше Симон Петлюра [35, 36].

«Гіпноз Російської імперії треба розвіяти», його вплив має сучасне звучання. Після поразки війська УНР у листопаді 1921 року загравання Заходу з більшовицьким урядом радянської Росії (зокрема, Генуезька конференція у квітні 1922 року) Голові Директорії й Головному отаману Симону Петлюрі стало зрозуміло, що шлях до волі й незалежності його рідної землі буде дуже складний і довгий.

Але він не втрачає віри у відродження на теренах України самостійної соборної держави. Опинившись в еміграції, С. Петлюра і далі залишається провідником свого народу, через свої дипломатичні служби намагається підтримувати міжнародно-правовий статус уряду УНР в екзилі.

Читаючи лист Симона Петлюри до прем'єрміністра уряду УНР в екзилі Андрія Лівницького від 14 червня 1922 року, бачимо, що багато з порушених у ньому проблем не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Досить переконливі аргументи Голови Директорії:

«пп. Посли повинні докладно з'ясувати собі, що найбільшою перешкодою для визнання суверености України є гіпноз самого імені Росія. Цей гіпноз треба розвіяти, особливо в Америці (Північні Штати) та Франції. Справу поділу Росії треба поставити як справу покою цілого світу, як справу європейської рівноваги та реально-матеріальної вигоди держав, в тій конфігурації їх, що уклалась після Версальського трактату. Праця наша в означеному напрямку повинна провадитись шляхом 1) обґрунтування цілої ідеї в європейській пресі та журналістиці, 2) переговорів з окремими урядами та фінансово-промисловими угрупованнями чужоземних держав, які, або вже заінтересовані в Україні, або які можна зробити заінтересованими в ній. Деякі конкретні уваги, дотично цієї справи, я висловив в листі своєму на Ваше ім'я» [37].

Важливим аргументом, на який чомусь звертається мало уваги, є те, що ще у 1921 року в Україні відбувся судовий процес проти членів уряду Української Народної Республіки і провідних діячів українських партій – соціал-революціонерів та соціал-демократів. Стенографічний звіт процесу зберігається в Державному архіві СБУ [38]. Його було оприлюднено того самого року в Харкові видавництвом ВУЧК окремою книжкою [39].

В обвинувальному висновку, який готували до процесу, серед інших виснесено вирок (під порядковим № 10): «До колишнього члена Генерального секретаріату, Голови Директорії і головного отамана, члена франкмасонської ложі України, члена світової франкмасонської ложі, члена Української соціал-демократичної партії Симона Васильовича Петлюри – застосувати вищу міру покарання, але позаяк він не заарештований, оголосити

Симона Васильовича Петлюру поза законом» [40]. Отже, Петлюрі був ви-несений смертний вирок ще за п'ять років до його виконання.

Перебування С. Петлюри в Парижі – на перехресті політичних доріг світу – розширило його можливості як ідейного лідера української еміграції. Навколо Державного Центру УНР почали гуртуватися її найактивніші сили.

Більшовики вбачали небезпеку власне в самому існуванні Петлюри. Особливо їх непокоїла активність українського центру в Парижі, який дедалі більше консолідував еміграційні державницькі сили навколо журналу «Тризуб».

Серед ворожих до української справи сил поняття «Петлюра», «петлюрівщина», «петлюрівець» стали синонімами, що ними окреслювався незалежницький рух. Більшовицьке керівництво закономірно сприймало С. Петлюру як свого першочергового ворога. Отож і надалі С. Петлюра залишався фактичним лідером української визвольної боротьби, і більшовики не могли допустити, аби навіть із чужини лунало слово провідника до свого народу.

На промову Чубаря С. Петлюра відповів статтею «Ловці душ», яка була надрукована в «Тризубі» 18 квітня. Виокремлюючи тези виступу, спрямовані на «знищення позицій уряду УНР», Петлюра вважав, що промова Чубаря «зайвий раз доказує велике позитивне як політично-національне, так і ідеологічне значення діяльності української еміграції» [41].

Невдовзі, 16 квітня 1926 року, В. Чубар уже в Москві на сесії ВЦВК СРСР і далі нападав на Петлюру й «петлюрівщину»: «Навіть після того, як совітська влада змінилася на Україні, еміграція (українська) не заспокоїлась. До цього часу в Парижі існує і живе «український народний уряд» на чолі з Петлюрою. Ми зовсім не певні в тому, що ті, кому це корисно, не використають цього уряду для завдань, направлених проти Радянського Союзу» [42].

Зв'язок убивства з промовами Чубаря було зауважено іще в газеті «Соціал-демократ» від 28 травня 1926 року, яку видавали в Празі, де в статті «Симон Васильович Петлюра» О. Безпалко писав: «У Харкові і в Москві теперішній начальник большевицького правительства на Україні вказував на ті небезпеки, які загрожують більшовизмові з боку української активної еміграції, серед якої Петлюра з огляду на свою минулість займав особливе становище. І ось думка про помсту прокинулася у виконавця замаху через 7 років після описаних подій і на третій рік після переїзду Петлюри до Парижа» [43].

С. Петлюра усвідомлював небезпеку свого становища: «Українська політична еміграція – це сіль в оці сучасним червоним окупантам України. Вони роблять все, щоб розкласти, перетягти на свій бік, знищити її – на це йдуть гроші, над цим працюють численні агенти» [44]. 5 червня 1925 року у листі до А. Лівницького він наполягав: «Нам персонально треба обговорити й справу формального характеру – дальшого існування Державного Центру на випадок моєї смерті, щоб, боронь Боже, на ґрунті неполаджже-

ності нашої справи не повстало яких ускладнень для неї в майбутньому» [45]. Навіть можливість своєї смерті Петлюра розглядав під кутом неперервності продовження боротьби за державність.

Вбивство С. Петлюри пов'язують також із поверненням до влади в Польщі Ю. Пілсудського в травні 1926 року, що було небезпечним поновленням польсько-українського союзу для боротьби проти Москви. Про це висловлювалися різні відповідальні чиновники й оточення Пілсудського та польська преса. Зокрема, газети «Кур'єр Варшавські» та «Діло» недвозначно заявляли, що «Симон Петлюра заплатив життям за поворот до влади маршала Пілсудського» [46].

На цій причині вбивства наголошували С. Єфремов, І. Кедрін, М. Ковалевський та ін. Так, С. Єфремов уже 26 травня записав у своєму щоденнику: «Розійшлася чутка, що вбито в Парижі на вулиці С.В. Петлюру... не без радянської руки тут. Надто під теперішній момент, коли в Польщі гору взяв Пілсудський, спільник Петлюри» [47].

А третьою причиною є великі підземні багатства України: вугіль, залізо, марганець, дорогі глини тощо. Усе це й на Московщині є. Тільки москалі не хочуть самі коло свого добра ходити, а люблять із чужого поту жити. Отож і намагаються вони хижими, завидючими очима дивитися на багатства української землі, а загребущими руками тримати їх у себе. Вони знають, що настане такий час, коли оті загребущі руки народ їм поперебиває і видре од них назад собі те, що вони загарбали. Оце тобі і третя причина.

Коли як треба їх усі обмізкувати, то стане ясным, як Божий день, що вся їхня лютість до українського народу мас на меті зробити його своїм рабом, а багату землю нашою та морями нашими володіти для своєї московської вигоди [48].

Подальшим логічним і закономірним кроком на цьому шляху, справжнім торжеством історичної справедливості стало визнання дати 22 січня 1919 року державним святом суверенної України. Це сталося якраз напередодні 80-річчя Акту Злуки згідно з указом Президента Л. Кучми «Про День соборності України» від 21 січня 1999 року. Вся історія нашого народу – історія злетів і падінь саме ідеї соборності» [49]. Безперечно, що Акт Злуки був чи не найбільшим таким злетом. Хоча соборність виявилася тоді незавершеною, день 22 січня 1919 року назавжди залишиться в історії українського народу як свято Соборності. Сучасне покоління мусить знати й розуміти вагу і значення доби УНР, яку символізує ім'я Симона Петлюри [50].

1. Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – С. 12.

2. Андрієвський В. Три громади. Спогади у 1885–1917 рр. – Львів, 1938. – С. 1–125.

3. Лотоцький О. Листки з пам'яті (на могилу Незабутнього) // Тризуб. – 1926. – № 45. – С. 3.

4. Щербина Ф. С. Петлюра на Кубані // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – С. 189–190.

5. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві). Ф. 1597. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 10.

6. Там само.
7. Там само. Ф. 287. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 16–17.
8. *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). – Львів, 1925. – Ч. III. – С. 125.
9. ЦДІА України у м. Києві.
10. Там само. Ф. 2052. Оп. 2. Спр. 45. Арк. 1–3.
11. Там само. Спр. 44. Арк. 2.
12. Там само. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 688. Арк. 15.
13. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – Варшава, 1933. – С. 337.
14. *Курас Ф.* Повчальний урок історії: (Дейно-політичне банкруство Української соціал-демократичної робітничої партії). – К., 1986. – С. 63; Хміль І. Політичні метаморфози Симона Петлюри // Україна. – 1991. – № 4. – С. 18–20.
15. Война и украинцы // Украинская жизнь. – 1914. – № 7. – С. 3–7.
16. *Шульгин О.* Симон Петлюра та українська закордонна політика // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – С. 172.
17. *Іванис В.* Симон Петлюра – президент України. 1879–1926. – Торонто, 1952. – С. 40.
18. *Андрій Ткачук.* Симон Петлюра. Політичний портрет // Київська старовина, № 6. – К., 1992. – С. 60–70.
19. *Андрій Ткачук.* Симон Петлюра. Політичний портрет // Київська старовина, № 1. – К.: 1993. – С. 39–53.
20. *Симон Петлюра.* Статті; – К., 1993. – С. 310.
21. Там само. – С. 103.
22. Там само. – С. 311.
23. Там само. – С. 215.
24. Там само. – С. 309.
25. *Анатолій Денисенко.* Поранене серце нації // Пам'ять століть, № 4. – К., 2001. – С. 71–73.
26. Цит. за: Феденко П. Головний Отаман. Із культурної та політичної діяльності Симона Петлюри. – Мюнхен–Лондон, 1976. – С. 41.
27. Український козак. – 1919. – 13 вересня.
28. *Прохода В.* Українська армія та Головний Отаман С. Петлюра. – Прага, 1930. – С. 1.
29. *Щусь О.* Всеукраїнські військові з'їзди (Історичні зошити). – К., 1992. – С. 64.
30. *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – Київ, 2001. – С. 83.
31. *Маркітан Л.* Симон Петлюра та його родина в кіно- і фотодокументах // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2004. – № 6. – С. 74.
32. *Грушевський М.* На переломі // На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен, 1992. – С. 6.
33. *Тинченко Я.* Діяльність Симона Петлюри за часів першої українсько-радянської війни: грудень 1917–1918 р. // Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць Другого конкурсу петлюрознавців України. – К., 1995. – С. 127.
34. *Сірополько С.* Два арешти С. Петлюри за гетьмана П. Скоропадського // Календар-Альманах «Дніпро». – Л., 1938. – С. 74–75.
35. *Петлюра С. (М. Нагаєць).* Од комуністичної революції до буржуазної реставрації // Тризуб. – Чис. 9. – 1925. – 13 грудня. – С. 3–7.
36. *Сергій Литвин.* Соборницький чин Симона Петлюри // Пам'ять століть, № 3. – К., 1999. – С. 51–64.
37. *Симон Петлюра.* «Гіпноз Росії треба розвіяти...» (Лист п. Прем'єрміністру А.М. Лівіцькому: (Копія з копії) / вступне слово і публікація Володимира Сергійчука // Пам'ять століть, № 2. – К., 1996. – С. 117–121.
38. Державний архів служби безпеки України (далі – ДА СБУ). Спр. 69270 ФП. Т. 2. Арк. 104.
39. Див.: Дело членов Центрального Комитета Украинской партии Социалистов-Революционеров Голубовича, Петренко, Лызанивского, Часнмка, Ярослава и др. Стенографический отчет / под ред. Д.З. Мануильского и С.С. Дукельского. – Харьков, 1921.
40. ДА СБУ. Спр. 69270 – ФП. Н т. 2. Арк. 104.
41. *Петлюра С. (В. М.).* Ловці душ // Тризуб. – 1926. – Чис. 26–27. – С. 8, 10.
42. *Петлюра С. (В. М.).* Компетентне признання Чубаря // Тризуб. – 1926. – Чис. 31. – С. 6.
43. *Безпалко О.* Симон Васильович Петлюра // Соціал-демократ. – 1926. – 28 травня.
44. *Петлюра С.* Українська політична еміграція // Тризуб. – 1925. – Чис. 5. – С. 1.
45. *Симон Петлюра.* Статті, листи, документи... – Т. 1. – С. 439.
46. Хроніка // Тризуб. – 1926. – Чис. 44. – С. 29.
47. *Сергій Литвин.* Хто організував убивство С. Петлюри // Пам'ять століть, № 4. – К., 2001. – С. 49–59.
48. *Симон Петлюра.* Причини большевицької жорстокості на Україні // Московська воша. Оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну та що з ними треба робити / Бібліотека ім. С. Петлюри і Національне видавництво в Європі. – Париж, 1966. – С. 84. – 104 с.
49. *Смолій В.* Видатна віха української історії // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999. – С. 21.
50. *Микола Плав'юк.* Символ національної революції // Пам'ять століть, № 3. – К., 1999. – С. 3–5.

THE KNIGHT OF THE NATIONAL-STATIST IDEA (To the 140th Anniversary of Symon Petliura, Architect of the National Idea, Statesman, Military Figure and Prominent Personality)

Abstract. The article highlights the main life milestones of Symon Petliura, a Ukrainian statesman, one of the founders of the UPR army and a public figure, reveals his contribution to the development of spirituality and scientific heritage of our society.

National idea always took centre stage in his life and work. Symon Petliura had a penchant for art, writing, and theatre. Being fond of Ukrainian antiquity and song creativity, he thoroughly investigated the history of Ukrainian culture. In the critical period of the Ukrainian revolution, he was destined to become the head of state and fight for freedom and independence of the people.

The personality of Symon Petliura is inseparable from the history of the Ukrainian army, to which he contributed a lot of effort and energy. His contribution at the time of stormy military activities is especially striking, given that Symon Petliura had no special military education. Still, it was he who was able to understand the importance of Ukraine's own armed forces and their role in the struggle for statehood.

In his capacity as Head of State and Supreme Commander of the UPR Army, Symon Petliura served as a model for his contemporaries and successors and a prominent example of ardent struggle for his country. This struggle was not successful due to the prevailing forces of the external fronts and the Ukrainian forces were too fragmented altogether. Ukraine was faced with an array of complex problems and unforeseen circumstances, which could not be dealt with even by the most brilliant masters of the then world politics.

Nonetheless, he did not lose faith in the revival of Ukraine as an independent state. Even in exile, Symon Petliura continued to be a guide for his people through his diplomatic services trying to maintain the international legal status of the government of the UPR in exile.

Symon Petliura is an undisputed and uncompromising leader of the national liberation struggle. His name went down in Ukrainian history as one of the outstanding figures of the 20th century.

Keywords: national idea, statesman, Ukrainian People's Republic, Ukrainian army, spirituality, patriotism.